

ÇEVREBİLİM KAVRAMI VE ANADOLU

Dr. Yaman ÖRS

Son yıllarda yazarlarımızın dikkatimizi çekmeye başladıkları gibi, ülkemiz insanının yurdu olan Anadolu yarımadasının, yeryüzünün öteki belli başlı yarımadasına göre ilginç bir özelliği vardır. Onların tersine Anadolu, kuzey-güney yönünde değil doğudan batıya uzanan "yatay" bir yarımadadır. Bu iklim ve coğrafya koşullarının yanında onun uzun geçmişi içinde buraya gelip

yerleşmiş insan toplumlarının çeşitliliğini, aralarındaki etkileşimi açıklamakta da önemli bir nokta olsa gerektir.

Bir toplumun tarih-coğrafya boyutları içinde geçirdiği evrelerden söz etmek, onun zaman-yer içindeki gelişmesine değinmek demektir. Daha somut düzeyde ele alındığında bu gelişme, insan

toplumlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin yanında canlı, cansız tüm çevreleriyle karşılıklı ilişkilerinden oluşan bir süreç olarak görülecektir. Bu ise temelde çevrebilimsel bir yaklaşımdır.

Geçen yüzyılın ikinci yarısında biyolog Ernest Haeckel hayvan türlerinin çevreleriyle olan ilişkilerinin ele alınacağı bilimsel bir alan için "Ekoloji" terimini öneriyordu. O zamandan bu yana gelişen Ekoloji ya da Çevrebilim, tüm

canlıların çevreleriyle ve birbirleriyle olan ilişkilerinin bilimsel yöntemlerle incelendiği, böylece çok önemli bilgilerin üretildiği bir alan olmuştur.

İnsan söz konusu olduğunda çevrebilim kavramının canlılık bilimlerinin sınırlarını aştığını görüyoruz, çünkü doğal çevresinin yanında onun en geniş anlamdaki "teknolojisinin" sonucu ortaya çıkmış bir "yapay" çevresiyle bunun zaman içindeki birikiminden doğan tarihsel çevresi

vardır. Genel biyolojiden çıkmış onun bir uzantısı olan çevrebilim, sözcüğün ilkök temel anlamıyla da bir bilimdir, onun aracılığıyla canlıyla çevresi arasındaki madde ve enerji alışverişi konusunda bilimsel olumlu bilgiler üretilebilmektedir. Ancak, insanın onun yapay çevresinin de incelendiği çevrebilimine geldiğimizde durumun değiştiğini görüyoruz. Konunun biyoloji yönünü bir yana bırakırsak, geriye kalan insan çevrebilimi, bilimlararası bir alan olarak karşımıza çıkacaktır. Bu alanın kendine özgü, tek başına inceleyebileceği bir olgusu, dolayısıyla bir yöntemi yoktur ve burada geçen etkinlikler ilgili bilim dallarının olgularının incelenmesine dayanır, örneğin toplumbilim, iktisat, ruhbilim, paleopatoloji, paleoantropoloji gibi. Bu alanlarda çevrebilimsel yaklaşımın geliştirilmesiyle yeni bakış açıları kazanılır, yeni tür bilgiler üretilmesi olanak içine girer, ancak elde edilen bilgiler yine o alanların kendilerine

özgü gerçeklerinin birer anlatımı olacaktır. Örneğin ruhbilimde kişilerin çevrelerindeki fiziksel alanla olan ilişkilerinin onların davranışlarına yansımaları, iktisat alanında sanayinin doğurduğu çevre kirliliğinin üretimle ilgili sonuçları, paleoantropolojide insan toplumlarının yerleşme yerlerini, onların göçlerini belirlemiş çevre koşulları üzerindeki bilgiler gibi.

Çevrebilimsel yaklaşım, kendisinden yararlandığı her alanda genellikle olduğundan çok daha devimsel ("dinamik") dış dünyadaki değişimleri doğruya en yakın biçimde yansıtmak üzere gelişmelere yol açabilmektedir. Yalnız biyoloji, iktisat, ruhbilim gibi dallarında değil örneğin tıp gibi temelde biyoloji olgularına dayanan ve ancak türevsel olarak bilimsel nitelik kazanmış bir alanda, ya da gerçeklerin değil insanın toplum içinde denetlenmesiyle ilgili kuralların ortaya konmasına yönelik hukuk gibi kural koyucu bir etkinlikte de bu söz

konusu olmuştur. Yoksa bir Tıp Ekolojisinin bir Çevre Hukukunun gelişmesine tanıklık edemedik.

Kendisi doğrudan, temel anlamda bir bilim olmayıp bilimlararası olması açısından İnsan Çevrebilimi, Antropolojiye (İnsanbilime) özellikle Toplumsal Antropolojiye benzemektedir. Aradaki benzerlik çok daha az olmakla birlikte, tarih alanı için de bu söylenebilir. Sürekli yinelenen olguları değil de bir kez olan olayların incelendiği bu alan, biyoloji, patoloji, ruhbilim vb. nin özellikle de toplumbilimin verilerinden, yöntemlerinden ya-

rarlanır ve nesnellik taşıdığı ölçüde de bir bilimsellik kazanır.

İnsan toplumlarının geçmişine çevrebilimsel olduğu ölçüde evrimsel olan bir açıdan bakmak onları ilişkisel bir gelişim süreci içinde görmemizi sağlayacaktır. Bu bizi bütüncü, bireşimsel ("sentetik") bir tarih görüşüne ya da yaklaşımına götürmektedir.

Anadolu'nun geçmişiyle ilgilenenler arasında çevrebilimsel olmasa da böyle bir tarih yaklaşımı geliştirenler olmuştur. Bunların başında Mustafa

Kemal Atatürk ile Halikarnas Balıkcısı adıyla bilinen tarihçi ve yazar Cevat Şakir geliyor. Mustafa Kemal, askeri ve siyasal alanlardaki başarılarını Anadolu birliği amacının çerçevesinde bütünleştirmiş, buradan çıkışla, Anadolu insanını tarih-çöğrafya-budunbilim bütünü içinde değerlendirmiştir, onun Dil ve Tarih-Cöğrafya Fakültesini, Türk Dil ve Tarih Kurumlarını kurmasının temel nedeni büyüdü. Böylece yarımadayı bizim için anlamlı olacak tüm geçmişi içinde, coğrafyası ve üzerinde yerleşmiş insan toplumlarının özellikleriyle birlikte ele alıp bugünkü toplumu bir gelişmenin sonucu olarak görmemizi sağlanacaktı. Cevat Şakir'in Anadolu insanının geçmişine, doğal

çevresiyle olan ilişkilerine, sanat vb. alanlardaki ürünlerine çok yönlü ekinşel ("kültürel") yaklaşımı, özü açısından Atatürk'ünkünden uzak bir bakış açısı değildir. Her iki düşünce adamının kuramsal düzeyde birtakım yanlışları olabilir, bu alanda başkalarının birtakım bilim adamlarının da olduğu gibi, ancak bu onların yaklaşımlarındaki özün değerini düşürmez. Bugün özellikle bu bütünsel yaklaşımın doğrultusunda ürünler vermeye başlamış sanatçılarımız, en başta yazıncılarımız, tiyatro yazarlarımız, opera bestecilerimiz var, öte yandan da Anadolu insanının toplumsal yapısını geçirdiği evrelerin ışığında inceleyen toplumbilimcilerimiz, iktisatçılarımız, tarihçilerimiz.

Mustafa Kemal'le Cevat Şakir'i, bugün çağın aydınının yaşadığı topluma onun tarihsel gelişmesi içinde ve tutucu bir ulusçuluk anlayışının tutsağı olmadan bakmasının öncülere arasında görmek bir abartma olmasa gerekir. Toplumların kişilik kazanmasında önemli payı bulunacak bu oldukça yeni yaklaşımın sonucu gelişen tarih bilinci, insanın genel evrimsel gelişmesinin kavranmasına katkıda bulunacaktır, ondan büyük ölçüde etkileneceği gibi, çünkü evrim sürecini iyice kavramadan bir tarih bilincine, tarihsel birikim kavramına varamayız. Tarih sınırlarının genişliği ve kendine özgü olgularının bulunmaması dolayısıyla, yukarıda da belirtildiği gibi bir bilim değildir, ancak bilimselliğe açık bir alan olabilir.

Tarihsel gelişimi temel konumuz olan çevrebilimin verilerinin ışığında ele almak günümüzün aydınlatılması için de kaçınılmazdır. Toplumun iktisadi yapısından onda yaşayan inançlara dek, bugünün görünümü çok büyük ölçüde dönün çevreyle etkileşimlerinin bir ürünü değil midir? Bundan toplumun yarın alacağı genel görünüm konusunda da birtakım genel ya da kaba sonuçlar çıkarabiliriz, ancak ne ölçüde bilimsellik taşırsa taşırsın tarih doğrudan bir bilim olmadığı için onun aracılığıyla varılacak sonuçlarda gerçek bir sağlamlık bir başka deyişle yüksek bir olasılık bulamıyoruz.

Bütüncü tarih görüşüyle bilimlararası bir alan olan çevrebilimin birleştirici yaklaşımı doğal çevre

bilincimizi çok daha güçlendirecektir. Örneğin Anadolu'ya gelmiş geçmiş insan topluluklarının çeşitliliği açısından olduğu ölçüde değişik doğal nitelikleri yönünden baktığımızda onu tarih-toplum bilim boyutunun yanında coğrafya-iktisat-biyoloji boyutunda göreceğiz. Çevrebilimsel yaklaşım, konuyla ilgili yazarların nitelendirdikleri gibi büyük ölçüde çevre değiştirici bir tür olan insanın bu özelliğinin bilincine varmasında, yakın ve uzak geçmişini incelemesinin değerini ona tüm açıklığıyla gösterecektir. Gittikçe hızlanan orman yıkımının toprak aşınımının, tarım alanlarının bozulmasının yanında doğal yaşam ya da besin zincirinin kötü yönde etkilenmesinin ne sonuçlar doğurduğunu, başka ne sonuçlar doğurabileceğini bugün artık biliyoruz.

Bilimsel yöntemlerle izlenebilir, araştırılabilir kendilerinden sonuçlar çıkarılabilir oldukları sürece, bilimsel bilgi üretimi açısından geçmişteki olgularla şimdikiiler arasında temelde bir ayrım

yoktur. Bu geçmişin ve şimdinin olgularını inceleyen bilimsel alanların kişileri arasında çok yakın işbirliğinin gerekliliğini gösteren temel bir gerçektir. Evrim süreci ve çevrebilim alanının yukarıda açıklanan niteliği ise, bu işbirliğinin kaçınılmazlığını çok açık olarak ortaya koyuyor. Oysa bizim bilim çevremiz genellikle, değil bilimsel alanlar, belli bir alanın alt dalları arasında bile birlikte çalışmanın neredeyse tümüyle bir yana itildiği, değerinin bir türlü kavranamadığı bir ortamdır. Uzmanlık konusunda "o benim alanım, ona dokunamazsın" sahiboluculuğuyla davranan kişiler, insanla doğal çevresi arasında sürekli değişen ilişkileri gerektiği gibi inceleyebilirler mi?

Bu yazının metni, Kanserojoloji ve Ekoloji Derneğinin 17-19 Haziran 1980 günlerinde Ankara'da yapılan 5. Uluslararası Kansere Çevre Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

- *Toplumsal gelişmenin de, çürümenin de temelinde yöneticilerin tavırları yatar...*

ATATÜRK

- *"Yerinde sayanlar, yürüyenlerden daha çok gürültü ederler"*

- *İnsanın bıraktığı her tesir bir düşman yaratır.*

Oscar WILDE

- *"İnsanlara olduğun gibi görün, sonra borçlu kalırsın!"*

- *İnsan mantıklı bir makina değildir.*

BRUNER

- *Dostu severim, ama düşmanı da... Dost gücümü, düşman ödevimi gösterir...*

SCHILLER